

4. Гурєва Ю. Ювенальна юстиція. Перспективи введення в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2012/yuvenalna-yustytisiya-perespektvyu-vvedennya-v-ukrajini>.

5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

6. Кримінальний процесуальний Кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Матюшкова Тетяна Петрівна,

доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВІДПРАВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Протягом минулого року зареєстровано понад 550 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей. Кількість потерпілих неповнолітніх лише від звалтувань сягнула 148 осіб, що більш ніж вдвічі у порівнянні з 2018 роком [1]. Забезпечення належного відправлення правосуддя при розслідуванні зазначених злочинів вимагає ретельного аналізу наукової, методичної, нормативної літератури та, за необхідності, відповідних змін чинного законодавства. Це необхідне для ефективного й оперативного розслідування вказаних злочинів, мінімізації додаткової психологічної травми жертв, обумовленої процесом досудового розслідування та судового розгляду, належного відправлення правосуддя.

Неповнолітні жертви злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, неповнолітні очевидці таких злочинів, у тому числі з особливостями фізичного чи(і) ментального розвитку, є надзвичайно-вразливими особами, участь яких у кримінальному судочинстві потребує особливої уваги [2]. У словнику української мови «вразливий» розкривається як такий, що «легко й швидко піддається зовнішнім подразненням; сприйнятливий, чутливий, має підвищену здатність нервово збуджуватися, реагувати на образи» [3]. Безумовно, це все повною мірою відноситься до вказаних осіб, увагу на підвищений рівень вразливості яких у докримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях вже давно привертає увагу науковців [4]. Звернення до академічного тлумачного словника дозволяє визначити, що одним із значень слова «належний» є потрібний, необхідний, відповідний [5], який треба [6], а синонімами – підходящий, пристойний, гідний [7]. У зв'язку з чим постає питання, наскільки на сьогодні в Україні забезпечене гідне, потрібне, відповідне, тобто належне

відправлення правосуддя у справах проти статевої свободи та статевої недоторканості надзвичайно-вразливих осіб.

На наш погляд, про існування широкого кола проблемних питань у належному забезпеченні прав дитини в Україні, у тому числі, яка стала жертвою досліджуваних злочинів, свідчить систематична увага вітчизняних та міжнародних інституцій. Так, у серпні 2017 року Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Agriteam Canada підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо впровадження ініціативи зі співробітництва у сфері захисту дітей [8], результатом якого став проект «Розбудова потенціалу поліції для забезпечення прав та якнайкращих інтересів дитини» [9]. Наприкінці грудня 2018 схвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [10], з 2019 року в Україні запроваджено проект «Дружня до дитини система правосуддя: гуманізація судових процесів та нетравматичні методи опитувань» [11], з початку 2020 року в складі Офісу Генерального прокурора створено відділ протидії насильству щодо дітей, що ввійшов в Управління захисту прав дітей та протидії насильству [12].

Водночас, слід відмітити і суттєвий вклад міжнародних організацій у забезпечення належного відправлення правосуддя, у тому числі, у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Зокрема, Консультативною місією Європейського союзу в Україні розроблені пропозиції щодо внесення до Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України) нової статті – забезпечення під час кримінального провадження захисту потерпілих від вторинної віктимізації, залякування та помсти, у тому числі від ризику завдання емоціональної, психологічної і фізичної шкоди. Аналіз вказаних пропозицій дозволяє визначити, що такий захист, на думка авторів, має відбуватись шляхом: 1) запровадження заходів безпеки потерпілого, його представника, законного представника, членів сім'ї та близьких родичів; 2) планування процесуальних дій таким чином, щоб виключити можливість контакту між потерпілим та членами його сім'ї та особою, яку потерпілий вважає особою, що вчинила кримінальне правопорушення, підозрюваним, обвинуваченим, засудженим; 3) здійснення процесуальних дій за участю потерпілого у «скоординованій та шанобливій формі» [13, с. 107–108].

На сьогодні заходи забезпечення захисту потерпілих від злочинів містяться у різних нормативно-правових актах, в тому числі, у різних статтях КПК України. Зокрема, до положень, що стосуються належного відправлення правосуддя та забезпечення безпеки надзвичайно-вразливих потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, можна віднести такі:

1. Здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини у разі розгляду справи про злочин проти статевої

свободи та статевої недоторканості особи (п. 2 ч. 2 ст. 27). 2. Право потерпілого, у тому числі, на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла (п. 5 ч. 1 ст. 56). 3. Особливий порядок ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та після призначення справи до судового розгляду – за винятком тих, що стосуються застосування заходів безпеки (ч. 1 ст. 221; ч. 3 ст. 317). 4. У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним (ч. 9 ст. 224). 7. Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, зокрема у разі існування небезпеки для життя і здоров'я зазначених учасників процесу, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань (ст. 225). 8. Проведення впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням (ч. 4 ст. 228). 9. Проведення допиту осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування та судового провадження у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення у випадках необхідності забезпечення їхньої безпеки. (п. 2 ч. 1 і ч. 10 ст. 232; п. 2 ч. 1 та ч. 8 ст. 336; ч. 9 ст. 352, ч. 2 ст. 353). 10. Допит свідка за відсутності певного допитаного свідка (ч. 5 ст. 352). 11. Допит особи, яка перебуває закордоном, за допомогою відеоконференції або телефонної конференції в порядку міжнародної правової допомоги (ст. 567). 12. Відсторонення від посади службової особи, яка в силу службового становища може чинити тиск на особу, взяту під захист (ст. 154). 13. Запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою (ст. 176, п. 3 ч. 1 ст. 177). 14. Додаткові обов'язки особи при обранні їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою (не відлучатися з певного населеного пункту, утримуватись від спілкування з конкретною особою, не відвідувати певні місця, носити електронний засіб контролю тощо (ч. ч. 5, 6 ст. 194) та інші.

Не зважаючи на вказані та інші положення, спрямовані на належне відправлення правосуддя, у тому числі, і відносно дітей, потерпілих від злочинів проти їх статевої свободи та статевої недоторканості, слід відзначити доцільність подальших змін та доповнень чинного законодавства у цій сфері. Так, подальшого аналізу потребують пропозиції, висловлені з метою захисту вразливих потерпілих під вторинної віктимізації [13, с. 109–171]:

1. Розширити коло учасників кримінального процесу за рахунок «вразливого потерпілого», «особи, яка надає психологічну підтримку потерпілому» і «колективного представника потерпілих». При цьому статусу вразливого потерпілого може набути особа, яка має фізичні,

психічні або психологічні чи сенсорні вади, які не дозволяють їй повною мірою брати участь у житті суспільства, потерпіла від певних видів злочинів (наприклад, торгівлі людьми, злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканості, ін.), а також за певних умов вчинення злочинів (відносно близької особи, із застосуванням насильства тощо). На наш погляд, введення у кримінальний процес «особи, яка надає психологічну підтримку потерпілому» потребує додаткової аргументації з огляду на необхідність: чіткого відмежування функцій такої особи від психолога; зваженого підходу до кількості осіб, що можуть приймати участь у допиті потерпілої дитини; визначення повноважень такої особи тощо.

2. Передбачити виключність випадків повторного допиту малолітньої або неповнолітньої особи щодо обставин, спогади про які через вік можуть негативно вплинути на її психічний та моральний розвиток. В цілому слід погодитись із необхідністю закріплення такого положення у діючому КПК України.

3. Внести додаткову підставу проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування» (за участю вразливого потерпілого, який не бажає мати безпосереднього візуального контакту з підозрюваним), а також проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції або з використанням інших технічних засобів під час судового провадження – за необхідності запобігання вторинній віктимізації потерпілого.

4. Закріпити можливість під час судового розгляду справи зачитати або відтворити матеріали аудіо-, відеозапису допиту малолітньої або неповнолітньої особи щодо обставин, спогади про які через вік можуть негативно вплинути на її психічний та моральний розвиток, отримані в результаті допиту під час досудового розслідування. На наш погляд, на сьогодні необхідність неповнолітніх потерпілих свідчити в суді може бути забезпечена за рахунок проведення їх допиту в порядку ст. 225 КПК України.

Резюмуючи викладене, слід відзначити, що на сьогодні можна виокремити кілька напрямів забезпечення належного відправлення правосуддя у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості надзвичайно-вразливих осіб: 1) зміни та доповнення у КПК України щодо особливостей проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих та свідків вказаних злочинів; (зокрема, в частині таких нетравматичних методів допиту надзвичайно-вразливих осіб, як методика «Зелена кімната», «Допит, дружній до дитини», «Процесуальне інтерв'ю»; виключних випадків їх повторного допиту, можливості вважати допустимим доказом оголошення або відтворення аудіо-, відеозапису показань неповнолітніх потерпілих в суді та ін.); 2) вдосконалення криміналістичних рекомендацій з питань тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій й методики розслідування окремих видів злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 3) широке впровадження у слідчу і судову практику вказаних спеціальних практик і механізмів.

Список використаних джерел

1. Торік майже півтори сотні неповнолітніх в Україні стали жертвами згвалтування – офіс Генеральної Прокуратури України [Електронний ресурс] // URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nasyllia-dity-zgvaltuvannia-prokuratura/30408729.html>.
2. Матюшкова Т.П. Особливості тактики допиту неповнолітніх у надзвичайно-вразливому стані // Проблеми забезпечення прав і свобод людини : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 13 груд. 2019 р., Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 192–194.
3. Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. С. 758. [Електронний ресурс] // URL: <http://sum.in.ua/s/vrazlyvyj>.
4. Матюшкова Т.П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. 255 с.
5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). [Електронний ресурс] // URL: <http://sum.in.ua/s/nalezhyu>.
6. Словник синонімів Караванського. [Електронний ресурс] // URL: <http://slovopedia.org.ua/41/53405/268336.html>.
7. Всесвітній словник української мови [Електронний ресурс] // URL : <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9>.
8. Проектний офіс МВС. Річний звіт. Електронний ресурс] // URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/11383_proektniy_ofis_mvs_richniy_zvit_foto_prezentac_iya.htm.
9. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посібник у 2х частинах. Київ. 2019.
10. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. [Електронний ресурс] // URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prgiyi-reformuvannya-sistemi-yusticiyi-shchodo-ditej-na-period-do-2023-roku>.
11. Фондація DEJURE запускає новий проєкт напрямку «Правосуддя, дружнє до дитини» // URL: <https://dejure.foundation/news/fundacia-dejure-zapuskae-novyi-proekt-napriamku-pravosuddia-dlia-ditey>.
12. Про затвердження структури Офісу Генерального прокурора: Наказ Генеральної прокуратури України від 21.12.2019 р. № 99-шц [Електронний ресурс] // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099900-19>.
13. Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу: електронний ресурс. URL: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>.